

Om riksrådet friherre Carl Hermelin och om Finlands historia under frihetstiden. Märta Andrea Hermelins mikrofonmonolog under släktföreningens bussfärd från Åbo till Wijk den 13 juni 1981. Utskrift efter anteckningar.

Det kunde kanske vara befogat att säga några ord om vår förfader riksrådet friherre Carl Hermelin och hans Finlandsintresse, eftersom vi nu är på väg till Wijks säteri i Kimito socken, den gård, som Carl Hermelins son, sedermera bergsrådet Samuel Gustaf Hermelin, år 1763 fick som fideikommiss i testamente av sin moster, Brita Maria Benzeltierna. Fideikommissbestämmelsen kom senare att överföras på Noor i Uppland.

Riksrådet Carl Hermelin var son till ättens stamfader, statssekreteraren Olof Hermelin och dennes andra hustru, Margareta Åkerhielm. Han föddes i Stockholm 1707. Sin fader såg han aldrig, eftersom Olof Hermelin aldrig återvände från Ryssland. Vid Uppsala universitet studerade han den latinska litteraturen, Fäderneslandets historia och Naturalhistorien under ledning av professorerna Olof Rudbeck d.y. och Olof Celsius. Som ledamot av första riksståndet bevistade han från år 1730 frihetstidens riksdagar. Den första högre tjänst han fick var som krigsråd i Krigsexpeditionen 1747. 1765 blev han riksråd och 1766 upphöjdes han i friherrligt stånd (introducerad 1776). Bosatt på Noor efter 1769, flyttade han till Uppsala 1787, där han avled den 22/2 1789. Han var sedan 1733 gift med Hedwig Ulrica Benzeltierna, dotter till assessorn i K. Swea Hofrätt Olof Benzeltierna och hans maka Anna Chatarina Strömner. Carl Hermelin är tillsammans med sin hustru begravd i Strömnerska och Hermelinska gravkoret i Maria Magdalena kyrka i Stockholm.

Jag skall nu först försöka att beskriva det politiska läget i Sverige-Finland under den tid då riksrådet Carl Hermelin var verksam. Den svenska stormaktstiden slutade med Karl XII:s död vid Fredrikshald 1718. Kula eller knapp är väl alltjämt outrett! Kriget med Ryssland fortsatte dock med ryska härjningar längs den svenska ostkusten. Ett angrepp mot Stockholm sommaren 1719 lyckades man från svensk sida avvärja. Freden med Ryssland slöts under engelsk bemedling först 1721 i Nystad (70 km nv. om Åbo). Landavträdelserna blev betydande; förutom Livland, Estland och Ingermanland avträdde det sydöstra

hörnet av Finland. Den nya, strategiskt ofördelaktiga gränsen har med rätta kallats "Finlands blödande gräns". Staden Fredrikshamn (Hamina) uppfördes som ny gränsstad. Finland hade därmed inte bara förlorat Viborg, den viktigaste befästa stödjepunkten mot öst, utan också de folkrikaste områdena. Befolkningen uppgick nu till 330 000 invånare mot 500 000 under 1660-talet. Dessutom hade Finland utsatts för svår förödelse under den ryska ockupationen 1710 - 1721. I Österbotten och på Åland måste man nästan börja uppodlingen på nytt. (Man bör inte glömma att hela Finland ligger norr om 60° nordlig bredd d.v.s. nordligare än Uppsala.) Ett alternativ till annexion av Finland uttrycktes i den märkliga § 7 i fredsavtalet, nämligen kontroll över Sveriges politik som helhet och främst vad beträffar den svenska konungens makt. Detta villkor kan tyckas - vad gäller konungens makt - väl anpassat till det nya stasskick, som riksdagarna 1719 och 1720 hade utformat. Ständerna, d.v.s. adel, präster, borgare och bönder, var enligt de natur- och fördragsrättsliga teorier som låg till grund för den nya konstitutionen, bärare av folksuveräniteten: kungen hade inte sin makt omedelbart av Gud utan av folket. Den svenske regenten fick genom kungaförsäkran avstå från varje tanke på suveränitet. Ständerna utsåg genom riksdagsutskottens rådsmedlemmarna i Riksrådet, d.v.s. landets regering. Kungen var ordförande i Rådet och hade två röster och utslagsröst, men råddes att böja sig för majoritetens vilja. Rådet fungerade också som högsta rättsinstans. Man gjorde sålunda inte någon absolut skillnad mellan den lagstiftande, den verkställande och den dömande makten. Med vad man kan kalla en regerande riksdag uppstår med nödvändighet partibildningar. Under frihetstiden framstår "hattarna" och "mössorna" som de två viktigaste partierna och de skar tvärs igenom ständsgränserna. Hattarna var franskvänliga och följde härigenom en klassisk modell i svensk utrikespolitik. På deras partiprogram stod främst en tillämpning av merkantilsystemet. De stödde de inhemska manufakturerna och införde tullar och importförbud. Mössorna organiserades som ett motparti med en fredlig och mer försiktig utrikespolitik. Till en början var man engelskt orienterad, senare trädde man i förbindelse med Ryssland. Det var till mösspartiet som Carl Hermelin kom att ansluta sig. Under 1720-talet var aldrig partimotsättningarna - vad beträffar utrikespolitiken - så framträdande då kanslipresidenten, den finskfödde lantmarskalken Arvid Horn, en av svenska historiens mest framstående statsmän, lyckades få Sverige anslutet till den hannoverska alliansen, i

vilken både England och Frankrike och även Ryssland ingick. (I detta sammanhang kan jag erinra om, att också Hermelinska släkten fått **som** tillskott flera dugliga finlandssvenskor!) Om ett fredligt förhållande till Danmark var man också ense. Men när den hannoverska alliansen efter 1731 upplösts och de av Frankrike understödda hattarna tagit makten vid 1738-39 års riksdag, började revanschpolitiken mot Ryssland. För första gången i Sveriges historia utnyttjades svensk utrikespolitik som ett redskap för den inre politiken. De mest fanatiska mössornas samröre med ryska agenter eggade hattarna till handling. En krigsförklaring mot Ryssland utfärdades i juli 1741 - som man trodde - i ett gynnsamt ögonblick, då tsar Peters dotter Elisabeth genom en statskupp kom till makten i Ryssland. Resultatet blev det motsatta; ryssarna angrep och gick segrande fram och hela Finland ockuperades på nytt under de tre år, som följde innan freden i Åbo (1743) slöts med ytterligare landavträdelser. Gränsen kom att gå vid Kymmene Älv och staden Lovisa blev gränsstad. Under ockupationen, kallad Lilla ofreden, hade kejsarinnan avkrävt befolkningen trohetsed och ställt i utsikt att Finland skulle kunna göras självständigt på vissa villkor. Dessa löften infriades aldrig. Något finländskt självständighetsparti fanns heller inte vid denna tidpunkt. För att ryssarna skulle avstå från krigsskadestånd ställdes i Åbofreden villkoret, att tronföljdsfrågan i Sverige, som länge skapat motsättningar i riksdagen, skulle lösas enligt kejsarinnans önskan. Hennes kandidat var furstbiskopen av Lybeck, Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp, och hon stöddes härvidlag av mössorna och även av Storbritannien. Det svenska tronföljarvalet avgjordes på riksdagen 1743 till förmån för Adolf Fredrik. 1744 förmäldes tronföljaren - även detta på kejsarinnans förslag - med Fredrik II:s av Preussen syster, Lovisa Ulrika.

Att Finland var rikets förmur eller som Adolf Fredrik själv uttryckte det, "en så viktig del av riket, att den förutan Sverige icke mera var Sverige", ledde till att 1746-47 års riksdag - under hattarnas ledning - beslöt att Finland skulle kartläggas med tanke på Finlands ekonomiska utveckling och försvar. För att inte väcka onödig uppmärksamhet utsändes till Finland 1747 en grupp lantmätare i vilken även ingick den blivande skaparen av Sveaborgs fästning och av skärgårdsflottan eller arméns flotta, översten Augustin Ehrensvärd. Genom att tillägna den ettårige kronprins Gustav sin reseskildring riskerade Ehrensvärd inte att planerna för Finlands försvar skulle komma

andra till del än dem hovet fann lämpliga. Inför det då snart väntade tronskiftet, som skedde vid Fredrik I:s död 1751, hotade kejsarinnan Elisabeth att sända trupper in i Finland om regeringsformen ändrades. Sveriges ställning gentemot Ryssland hade dock stärkts genom ett år 1749 förnyat försvarsförbund med Danmark. - Detta var alltså något om det politiska läget omkring 1750. Hur långt hade då Carl Hermelin kommit i sin ämbetsmanna- och politiska karriär vid denna tidpunkt och vad vet vi om hans öden och hans agerande i fortsättningen? Som jag redan sagt, utnämndes Carl Hermelin 1748 till krigsråd i Krigsexpeditionen (motsvarar ungefär försvarsdepartementet i dag). Han var då en fyrtioårs man, någon lön fick han inte; man tillämpade den s.k. anciennitetsprincipen. Som K. Commissarius medföljde han Adolf Fredrik, som gjorde sin eriksgata genom riket åren 1751, 1753 och 1754. Enligt uppgift var han från den tiden konungen tillgiven.

Med förhållandena i Finland blev Hermelin förtrogen genom ledamotskap i en kommission för "Finlands uphielpande", som tillsattes av Riksrådet 1753. Kommissionen bestod av sex ledamöter, av vilka en var förutvarande generalguvernören i Finland, G. F. von Rosen. Kommissionens uppgift var att föreslå utvägar att förbättra förhållandena i Finland. 1755 inlämnade kommissionen till Riksrådet ett memorial, där man bl.a. påtalade folkbristen, orsakad av Finlands "uslaushållning, wantrefnad och fattigdom". Man föreslog att "lagar och förordningar lämpas till folkhopens ökning, säkerhet och trefnad". Under frihetstiden gällde inte bara förbud för tjänstefolk att flytta till Sverige utan också inom Finland. En särskild skatt utgick för tjänstehjon som flyttade från landet in till staden. Resultatet blev att man flydde ur landet t.o.m. till S:t Petersburg! För att främja folkökningen rekommenderades åtgärder som hemmansklyvning, storskifte och "torpdömet's upmuntrande". Mösspartiets folklighet kommer till synes i förslagen. Hermelin var ju mössa!

Trots den negativa stämningen inom krigsmakten kunde majoriteten i Riksrådet genomdriva, att Sverige 1757 kastade sig in i ett krig mellan Preussen och Österrike, det s.k. sjuåriga kriget (från svensk synpunkt kallat pommerska kriget). Samma år söker sig Carl Hermelin bort från Krigsexpeditionen, olustig inför kriget. Någon del i de "ytterst lättfärdiga beräkningar" av krigskostnaderna som sedermera påtalades, hade han inte.

År 1757 sökte Hermelin den lediga landshövdingeposten i Åbo. Som ledamot i kommissionen för "Finlands uphielpande" hade han kunskaper om Finland. Därtill kom att den då 13-årige sonen hade fideikommisset Wijks säteri i Kimito socken att tillträda. En befordran från krigsråd till landshövding var vad som var gängse. Trots detta fick inte Hermelin befattningen som landshövding i Åbo av flera skäl. Han tillhörde mössorna medan f.d. generalguvernören G. F. von Rosen var hattpartist och därför inte rekommenderade Hermelin. Vidare kunde han inte finska språket, vilket efter Nystadsfreden var en förutsättning för landshövdingebefattning i Finland. Hermelin drar sig nu tillbaka, utan att få någon lön, men han får statssekreterares namn och skyldighet till någon tjänstgöring. Att han endast stod att vinna "med honnéteté" är ju känt, några partipolitiska fördelar tog han aldrig emot och lät sig ej heller lockas till några överdrifter. 1760 hedras han med Nordstjerneorden. Han var "för övrigt så tillbaka dragen och så föga road av det högpolitiska maktspelet, att han vid förhandlingarna om riksrådsvalet enträget undanbad sig att bli ihågkommen, ehuru han slutligen lät förmå sig att axla den purpurfärgade råds manteln" (krigsarkivarie Birger Steckzén i "Krigskollegii historia" utg. 1930-37). Han blev sålunda riksråd 1765. En samtida har betecknat Hermelin som "den ende av de nya Riksråden, som hade något huvud och någon arbetsvana" (Steckzén, a.a.). Vid riksdagen 1765-66 (mössriksdag) var Hermelin med i Secreta Utskottet. I Stora deputationens Lagutskott uppläste han ett memorial, behandlande lagarnas verkställighet. Han har bistra ord att säga om ett ensidigt ständerstyre och menar, att både Ständerna och Rådet utvidgat sin makt och sökt leda nationen till "sine afsigter". Han säger vidare att de goda lagarna fått en "elak" verkställighet. Angående "Konunga-myndigheten" anser han att den "förbliwer uti dess helgd", så att konungens samtycke i Rådet krävs. Man hade ju vid det här laget regerat med hjälp av Adolf Fredriks namnstämpel, när denne nekat att sätta sitt namn under bl.a. utnämningar, som han ej gillade. - Ett för Finland viktigt beslut fattades på riksdagen 1765-66 i och med att det botteniska handelstvånget upphävdes och de österbottniska städerna fick sin stapelfrihet.

Än en gång får Hermelin att göra med Finland. 1767 kommer han på förslag som kansler för Åbo Akademi som "en herre som är litterat och förstår latin". Han accepterade Consistoriets anhållan att antaga

"Kanslersvården". Man försökte att få kanslern att komma till en oration i latin, men insåg samtidigt att det inte kommer att gå att få "Hans Excellens att lämna de viktiga rådslag, som välvas kring det allmännas väl". Carl Hermelin skänkte en samling manuskript på pergament och några folianter till Akademien. Rariteter, som kanske är ett krigsbyte eller inköp av hans fader under kriget i Polen. Han tackas av Consistorium för att han bidrar till "Academiens prydnad och förmån". I ett långt brev från år 1768 påpekar han, att flera årsredogörelser för Akademiens drätsel saknas, vilka han med skärpa efterfrågar.

1769 drar han sig tillbaka från kanslerssysslan och 1771 avböjer han bestämt återinträde i Rådet. I sin avsägelse, ställd till konungen, framhåller han som skäl tilltagande ålder (han var då 62 år) och avtagande sinnes- och kroppskrafter. Att en politisk omvälvning låg i luften, har man menat, skulle Hermelin ha haft på känn. Vad han tänkte om Gustav III:s statsvälvning 1772, vore intressant att veta. Han dog den 22/2 1789 i Uppsala, då Gustav III vid riksdagen i Stockholm ytterligare stärkte kungens ställning.

Medicine professorn Gabriel Bonsdorff (adlad von Bornsdorff) höll år 1790 en parentation över riksrådet friherre Carl Hermelin. 1791 publicerades ett sammandrag av minnetalet i Åbo Tidningar (27/7). Där sägs att Carl Hermelin varit en "värdig medlem av det första Riksståndet....., alltid känd för äfvenså upplysta som rediga och värdiga tänkesätt och således oftast nyttjad i de angelägnaste och mest granliga ärendens bedriwande". Som kansler för Åbo Akademi har han varit "en rättskaffens vän af witterhet, Wetenskapen och dess idkare". Det valspråk han själv valde som kommandör av Nordstjerneorden kanske ger oss sentida efterkommande den säkraste beskrivningen av hur han ville framträda inför världen - "Beständig".

Danderyd i juli 1981

Närke Andre Hermelin

Litteratur:

- Rolf Lagerborg: Minne av Åbo Akademikanslern friherre Carl Hermelin. Föredrag hållet i Finska Vetenskaps-Societeten den 15 november 1948. Helsingfors 1949
- E. Jutikkala och K. Pirinen: Finlands historia. Borås 1973
- Matti Klinge: Blick på Finlands historia. Keuru 1977
- Hans Eklund: Finlands Gustaviad. Nationalmusei utställningskatalog nr. 311. Stockholm 1967
- Fredrik Lagerroth: Moderna författningar. Stockholm 1955
- Den svenska historien, del 5-6. Stockholm 1967